

*Makalenin Türü: Araştırma Makalesi / Research Article (İngilizce)

*Geliş Tarihi / First Received: 02.01.2025

*Kabul Tarihi / Accepted: 18.02.2025

*Atıf Bilgisi: Ayaz, H. (2025). “Geleneksel ve Modern Çocukluk Arasında Tanzimat’ın Alafranga Tipine Yeniden Bakmak”. Hars Akademi, 8 (1), 44-54.

*Citation: Ayaz, H. (2025). “Between Traditional and Modern Childhood Looking Again at Tanzimat’s Flatranga Type”. Hars Akademi, 8 (1), 44-54.

*DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15764787>

GELENEKSEL VE MODERN ÇOCUKLUK ARASINDA TANZİMAT’IN ALAFRANGA TİPİNE YENİDEN BAKMAK*

Hüseyin AYAZ*

Öz

Tanzimat romanı genel itibarıyla yanlış Batılılaşma olgusu etrafında okunmuş ve yanlış Batılılaşan tiplerin gülünç anlatısı olarak anılagelmiştir. Tanzimat yazarları ise romanlarında bu tipin geldiği son noktayı vurgulayarak sonucun vahameti üzerinde dururken onu ortaya çıkaran şartları ve sebepleri ele almış ve aslında sorunun kaynağına da işaret etmişlerdir. Tanzimat romancılarının üzerinde durduğu asıl konu Tanzimat neslinin yetiştirilme biçimidir.

Bir değişim ve dönüşüm süreci olan Tanzimat Dönemi’nde çocukluk anlayışı ve çocuk yetiştirme kültürü de bu değişimden etkilenmiştir. Geleneksel anlayış, çocuğu yetişkinden ayrı görmeyen yaklaşımla çocuğun toplumsal hayata dâhil ve yetişkinlerle iç içe olduğu, kademeli sorumluluklar yüklendiği, sürekli ve kesintisiz bir yetiştirme sürecini işletir. Modern anlayış ise masum ve korunmaya muhtaç olarak tanımladığı çocuğun, belirli bir yaşa kadar yetişkinlerin tehlikeli ve günahkâr diye nitelendirdiği dünyasından uzak tutulması gerektiğini savunur. Bu anlayışla çocuk, belirli bir yaşa kadar sosyal hayattan izole, içinde yaşayacağı yetişkin dünyasını tanımadan ve ebeveynin korumacı yaklaşımıyla sorumluluk almadan büyür. Neticede hayatı tanımayan, sosyal ilişkileri zayıf, ekonomik durumunu idame ettirme kabiliyetinden yoksun bir tip ortaya çıkar.

Bu çalışma, Tanzimat Dönemi’ndeki çocukluk anlayışı ve yetiştirme biçimine dair sosyokültürel değişimi ve bu değişimin bir sonucu olarak ortaya çıkan tipi Bihruz ve Felâtun üzerinden okumayı hedefler.

Anahtar Sözcükler: Yanlış Batılılaşma, geleneksel çocukluk, modern çocukluk, Felâtun Bey ve Râkım Efendi, Araba Sevdası.

BETWEEN TRADITIONAL AND MODERN CHILDHOOD LOOKING AGAIN AT TANZİMAT’S FLATRANGA TYPE

Abstract

The Tanzimat novel has generally been read around the problem of wrong Westernization and has been referred to as the ridiculous narrative of wrongly Westernized types. Tanzimat writers, on the other hand, emphasized the final point of this type in their novels, while dwelling on the gravity of the outcome, they also discussed the conditions and reasons that brought it about, thus pointing to the source of the problem. The main issue that Tanzimat novelists focus on is the way the Tanzimat generation was raised.

During the Tanzimat period, which was a process of change and transformation, the idea of childhood and the culture of raising children were also affected by this change. Traditional culture, with its approach that does not see the child as separate from the adult, operates a continuous and uninterrupted upbringing process in which the child is included in social life, together with adults, and gradually assumes responsibilities. Modern thought, on the other hand, argues that the child, whom she defines as innocent and in need of protection, should be kept away from the world that adults describe as dangerous and sinful until a certain age. With this understanding, the child grows up isolated from social life until a certain age, without knowing the adult world in which she will live in the future and without taking responsibility due to the protective approach of the parent. As a result, a type and generation that does not know life, has weak social relations, and lacks the ability to control its economic situation emerges.

This study aims to read the sociocultural change in the understanding of childhood and the way of raising children in the Tanzimat period and the type that emerged as a result of this change through Bihruz and Felatun.

Key Words: False westernization, traditional childhood, modern childhood, Felâtun Bey and Râkım Efendi, Araba Sevdası.

*Bu çalışma, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 2020 yılında kabul edilen Tanzimat Yazarlarının Çocuk Yetiştirme Anlayışı başlıklı doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır.

*Dr., Trabzon. ayazhuseyn@gmail.com / ORCID: 0000-0002-1008-5728.

Sosyal Bir Kategori Olarak Çocukluk

Çocukluğun bir kategori olarak ortaya çıkışı Philips Aries’in 1962 tarihli *Centuries of Childhood* adlı eserine dayandırılmaktadır. Aries’e göre Orta Çağ’da bugünkü gibi bir yetişkinlik ve çocukluk ayrımı yoktur, bu ayrım Batı’da 16-17. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır (Akt. Heywood, 2003: 25-26). Çocukluk anlayışı; sosyal, ekonomik ve siyasi şartlara bağlı olarak değişim göstermektedir. Çocuğa ilişkin bu yeni teori üzerinden farklı dönemleri, toplumları, coğrafyaları ele alan birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların geldiği noktada çocukluk anlayışının üç ana kategoriye ayrıldığı söylenebilir:

“Geleneksel tarım ekonomisine ve iş gücüne dayalı bir kültürün ürünü olan Orta Çağ çocukluk anlayışı; Sanayi Devrimi, ulus devletlerin ortaya çıkışı, sağlık vb. alanlarda görülen bir takım siyasi ve sosyoekonomik gelişmelerin sonucu olan modern çocukluk anlayışı; II. Dünya Savaşı’ndan sonra görülen neoliberalizm, teknolojik gelişmeler, küreselleşme ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması vb. değişimlerin neticesi olan postmodern çocukluk anlayışı” (Ayaz 2020: 5).

Geleneksel çocukluk anlayışı, çocuğun yetişkin dünyasıyla iç içe olduğu, fiziksel ve bilişsel kabiliyet ve yetenekleri oranında sorumluluklar ve haklar elde ettiği bir yaklaşımı benimser. Daha ziyade tarımın ve iş gücünün ön planda olduğu toplum yapısında yaygındır. Ayrıca yaşam süresinin kısa, çocuk ölüm oranının çok yüksek olduğu bu dönemde Bumin’in ifadesiyle *“genç ölüyor, hızlı yaşamak gerekiyordu”* (Bumin 1983: 21). Bu nedenle çocuklar güçlerinin yettiği oranda günlük pratiklere dâhil olur, toplumsal yapıyı ve gereklerini günlük yaşayış içinde yetişkinlerle bir arada bizzat deneyimleyerek öğrenirlerdi. Yaşamın keskin ve net biçimde dönemlere ayrılmadığı böyle bir ortamda çocuğun yetişmesi, evini ve çevresini tanınması, arkadaş ve büyüklerle ilişkileri, günlük işleri öğrenmesi anne ve baba kadar topluluğun da katkısıyla gerçekleşir ve kişiyi içinde bulunduğu toplumun bir ürünü hâline getirirdi (Tan 1989: 82). Bu durum, çocuğun kendine has doğal gelişimine uygun, kesintisiz bir gelişim seyriyle içinde yaşayacağı topluma ve geleceğe hazırlanmasını da mümkün kılardı.

Modern çocukluk anlayışı ise çocuğu yetişkin dünyasından korunması gereken, bakıma muhtaç, masum bir canlı olarak görür. Bu anlayış; siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda yaşanan bir dizi gelişmenin sonucudur. Bunlar, sağlık alanında yaşanan gelişmelerle uzayan yaşam süresi, milliyetçilik anlayışının doğurduğu ulus devletlerle birlikte benimsenen ideolojiye uygun nesil yetiştirme fikri, ekonomik tekelin dağılmasının ardından orta sınıfın oluşumu ile çocukların iş beklenen değil imkân sunulan kişiler hâline gelişi, Aydınlanma düşüncesiyle birlikte yeni insan anlayışı ve çocuğa ilişkin yeni ve koruyucu bir pedagojinin ortaya çıkışı şeklinde sıralanabilir. Böylece ortaya çıkan modern anlayış, kişiyi uzayan çocukluk süresiyle yetişkin kategorisinden uzaklaştırır; çocuğun yetişkin dünyasından korunması ve bu dünyaya belirli bir program dâhilinde hazırlanması gerektiğini savunur. Bu da kişinin sosyal hayata adapte olmakta, bunun gereklerini yerine getirmekte, kendi varlığını idame ettirmekte zorluk çekmesine sebep olur. Nihayetinde Shulamith Firestone’un da içinde olduğu bazı araştırmacılara göre çocuğun ebeveyne bağımlılığını artırır (Tan 1989: 80).

Tüm bu kategoriler, belirli bir zaman ve toplum yapısında veya aynı toplumun tüm katmanları içinde eş güdümlü değişim gösteren olgular değildir. *“Öyleyse ‘çocukluk’ da bir toplumsal kavramdır ve öteki toplumsal kavramlar gibi norm ve değerlere göreli olarak belirlenir. Toplumsal kavramların anlam ve açıklama gücü ise içinde geçerli oldukları bağlamla sınırlıdır”* (Tan 1989: 72). Nitekim değişimin, tüm toplumlarda ya da toplumun her kesiminde eş zamanlı veya tüm değişim unsurlarıyla gerçekleşmesi mümkün değildir. Bu bakımdan ele alınacak toplumun ya da dönemin kendi dinamikleri ve normları içerisinde değerlendirilmesi, mevcut olan değişim özellikleri ve biçimleri üzerinden incelenmesi gerekmektedir.

Tanzimat Dönemi’nde Çocukluk Anlayışının ve Yetiştirme Kültürünün Değişimi

Çocukluk anlayışının değişimine ilişkin yerel çalışmalar, genel anlamda ulus-devlet inşasıyla Erken Cumhuriyet Dönemi’ne, biraz daha erkene çekilebilirse Meşrutiyet’le birlikte “vatandaşın icadı” sürecine odaklanmakta ve konu, yeni ideolojik anlayışı benimseyen iktidarın yeni bir nesil ortaya çıkarmak istemesi bağlamında değerlendirilmektedir. Ancak çocukluk anlayışına ilişkin değişim; kültürel, sosyal ve ekonomik nedenlerle toplumsal bir olgu olarak daha önce Tanzimat Dönemi’nde ortaya çıkmış ve dönem aydınları tarafından da ele alınmıştır.

Osmanlı toplumunda geleneksel çocukluk anlayışının temellendiği iki kaynak söz konusudur. Bunlardan ilki Osmanlı’nın kadim geleneklerinin kaynağı olan Orta Asya kültürü ve buradan getirdiği yazılı metinler, diğeri ise inançla birlikte ortaya çıkan İslam kültürüdür. Bu iki anlayış, Tanzimat Dönemi’ne kadar Osmanlı yaşayış biçiminin ana belirleyicileri olmuştur. Bunlar etrafında oluşan tarihî kaynaklar ve edebî eserler de bu kültürün ifade unsurları hâline gelmiştir. Bu nedenle hem en eski yazılı kaynaklar ve destanlarda hem de divan edebiyatı eserlerinde söz konusu dönemde benimsenen çocukluk ve yetiştirme anlayışına ilişkin unsurları görmek mümkündür. Bu dönem eserlerinde çocukluktan yetişkinliğe geçiş; kişinin biyolojik, zihinsel ve sosyal

gelişimine bağlı olarak gerçekleşen dinamik bir süreçtir. Bu süreçte çocukluk ve yetişkinlik arasında keskin ve net sınırlar olmadığı gibi kademeli ve doğal bir akış söz konusudur.

Destanlara bakıldığında kahramanlar, yaptıkları bir yiğitlik sonucunda ad almaya hak kazanırlar. Bu, ritüele ismini veren eylemden, ‘ad alma’dan, ibaret değildir. “*Kahraman ad kazanırken kendisine birtakım hediyeler de verilir. Bunlar sırasıyla: Beylik, taht, yay, at, gürz ve bunların yanı sıra ev, koyun sürüsü, develer ve cübbe gibi şeylerdir*” (Oy 1979: 151). Kişiyi adıyla birlikte verilen hediyelere bakıldığında artık onun kendi sorumluluğunu taşıyabileceğinin öngörüldüğü; mülk, statü ve sosyal bir konum sağlanan bir yetişkin olduğu söylenebilir. Diğer yandan destanlarda kişinin yiğitlik gösterip ad aldığı aşamaya kadarki sürecin üzerinde pek durulmaması, bu dönemin bir eğitim ve hazırlık süreci olarak algılandığının göstergesi sayılabilir.

Yetişkinliğe geçişin kademeli bir ilerlemeye, beceri ve kabiliyete dayandığı geleneksel kültürde yetişkinliğe geçiş için öngörülen ve beklenen bir yaş sınırından bahsetmek de mümkündür. Eski yazılı kaynaklarda bu yaş, ortalama 15’tir. Orhun Abideleri’nde yetişkin sayılma yaşı 14 olarak ifade edilirken¹ Dede Korkut Hikâyeleri’nde sıklıkla 15 yaş vurgusuna rastlanır. Benzer şekilde Osmanlı hukukunda da ceza ehliyetine sahip olma, yani yetişkin sayılma alt yaşı erkekler için 12, kızlar için 9, her ikisi için buluğa erme üst yaşı ise 15’tir (Şimşek 2012: 143). Bu yaştakiler, hukuk nezdinde birer yetişkin kabul edilmekte; davacı veya davalı konumunda olabilmektedir. 15 yaş, hem edebî eserlere hem de hukuki metinlere göre geleneksel kültürde yetişkin sayılma yaşı kabul edilir. Ali Duymaz, çeşitli destanlardan verdiği örneklerle yiğitlik göstermek ve böylece ad almak için öngörülen nihai yaşı 15 olduğunu ifade eder (Duymaz 1999: 42).

İnsanların doğayla ve kendi toplumlarından olmayan diğer insanlarla mücadelelerinin zorunlu olduğu bir kültürde kişilerin en erken şekilde yetişkin topluluğa dâhil olması istenir. Türk yazınının iki önemli kaynağından sunulan örneklerdeki geleneksel çocukluk anlayışı, Osmanlı toplumunda da benzer bir yaklaşımla uzun süre varlığını sürdürmüştür. Üretim ilişkileri, iş gücü ve güvenlik ihtiyacı gibi sosyoekonomik nedenlerle geniş aile yapısı ve buna uygun bir çocukluk anlayışı Osmanlı toplumunda yaygındır. Evin her bireyinin üretim faaliyetlerinin içinde yer aldığı bu aile yapısında çocuklar da erken yaşlardan itibaren güç yetirebildikleri ölçüde ev içinde ve dışında kademeli olarak sorumluluk alır ve aileye destek olurlar. “*Aile içi eğitimde çocukların eğitimi önceki kuşaklar tarafından yerine getirilir; tüketime yönelik malzeme, yiyecek, giyecek birlikte üretilir; hane, bir sosyal ünite olan mahalle ile organik bir bağ içindedir*” (Ortaylı 2010: 20). Bu bağ nedeniyle çocukların sosyal hayata hazırlanması, aile kadar mensup olunan sosyal bünyedeki herkesin sorumluluğundadır. Böylece erken yaşlardan itibaren sosyal hayatın içinde yetişkinlerle bir arada yaşayan ve toplumun geleneksel kurallarını öğrenen çocuğun içinde yaşayacağı topluma uyumu kesintisiz bir biçimde sağlanır. Nitekim modern çocukluk anlayışında olduğu gibi çocuk-yetişkin ayrımı net ve katı bir görünüm arz etmez. Bu durum, farklı araştırmacıların çalışmalarıyla da ortaya konmuştur.

Marianna Yerasimos, çeşitli dönemlerde Osmanlı’ya gelen ressamların eserlerindeki çocuk motiflerini inceleyerek çocuğun Osmanlı toplumundaki yerini tespiti çalıştığı araştırmasında “*Osmanlı toplumunda çocukların giyim ve kuşam ile tam anlamıyla ‘küçülmüş’ büyük olduğunu [...]*” (Yerasimos 1993: 65) ifade eder. Çocuklar resimlerde büyüklerden hiç de farklı olmayan bir şekilde çizilir. Benzer bir durum mesnevilerde de gözlemlenir. Ahmet Atilla Şentürk de XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebi Tasvirler adlı eserinde kız ve erkek çocukların tasvirlerinin yetişkinlerinkinden hiç de farklı olmadığı tespitinde bulunur. Öyle ki 5-6 ya da 6-14 yaşlarındaki kızların güzellikleri anlatılırken divan edebiyatının ideal güzelinden farksız ölçülerde anlatılmıştır. Mesnevilerde yer alan aynı yaşlardaki erkeklerin de meziyetleri ve kabiliyetleri itibarıyla yetişkin erkeklerden hiçbir farkı yoktur. “*Dolayısıyla biraz mübalağadan, biraz da devrin yaş telakkisinden ileri gelen anlayışla bugün çocuk dediğimiz yaştaki bir kahramanın tasviriyle yetişkin bir kahramanın şahsiyeti arasında hiçbir fark gözetilmemektedir*” (Şentürk 2002: 363). Bu anlayışın değişmesi, çocuğa bakış açısının, ona izafe edilen özelliklerin ve ondan beklenenlerin değişmesinin bir sonucudur. Bu değişimin kaynağı Batı, başlangıcı ise Batı’yla ilişkilerin yoğunlaştığı Tanzimat Dönemi’dir. Bu dönem, Batılılaşma ile karakterize edilen bir dönemdir. Ekonomi, idare, eğitim, sosyal hayat hatta mutfak, eğlence ve giyim kültürü dâhil hemen her alanda yaşanan bu değişim ve dönüşüm, çocukluk anlayışı ve çocuk yetiştirme kültüründe de kendisini gösterir.

Özellikle Batı’yla temas hâlinde olan iki aile tipi üzerinden, modern çocukluk anlayışının ve yetiştirme kültürünün Osmanlı toplumuna dâhil olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar, sivil bürokrasiye mensup aileler² ve ticaretle uğraşan ailelerdir. Bu iki aile tipi sahip oldukları ekonomik imkânlar sayesinde Batılı

¹ “*Babam kağan uçtuğunda kendim sekiz yaşında kaldım. O töre üzerine amcam kağan oturdu. Oturarak Türk milletini tekrar tanzim etti, tekrar besledi. Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı. Amcam kağan oturduğunda kendim prens... Tanrı buyurduğu için on dört yaşında Tarduş milleti üzerine şad oldum. Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehire, Şantung ovasına kadar ordu sevk ettik*” (Ergin 2011: 39).

² Ekrem Işın, Tanzimat Dönemi’nde Batılılaşmaya yaklaşımları bakımından iki aile tipinden bahseder: Bunların ilki yönetim sistemindeki düzenlemeler haricindeki herhangi bir alana dair Batılılaşmayı kabul etmeyen ve çoğunlukla yargı sistemi içinde yer alan muhafazakâr aileler, ikincisi ise Batılılaşmayı tüm unsurları ve pratikleriyle kabul ederek gündelik hayata dâhil eden sivil bürokrasiye mensup modernist ailelerdir. Çocukluk anlayışının değişimine öncülük eden aile tipi sivil bürokrasiye mensup ikinci aile tipidir (Işın 2012: 563).

yaşayış tarzını günlük hayatlarına uygulayabilir olduklarından Batı kültürünün taşıyıcısı hâline gelirler. Bu iki unsur modern çocukluk anlayışının ortaya çıkışında önemli etkenlerdir. Ekonomik güç, çocuğu üretim öznesi olmaktan çıkarıp tüketim öznesi hâline getirirken Batı’yla temas hâlinde olmak da Batılı birçok kültürel unsurla tanışmayı ve bunları benimseyerek uygulamayı mümkün kılar. Böyle bir durumda kendisinden bir şey beklenmeyen çocuğun en erken biçimde sosyal hayatın içine dâhil olması da gerekmez. Kendisine yatırım yapılan çocuk, Batılı modern çocukluk anlayışında olduğu gibi kendisi için tehlikeli ve kötü kabul edilen yetişkin yaşamından, dolayısıyla sosyal hayattan izole edilir. Bu da çocuğun dâhil olacağı toplumsal hayata sorumluluk alarak hazırlanmasını engellemenin ötesinde hayatının ileriki döneminde onu ailenin korumasına bağımlı kılar. 19. yüzyılda yaşamış, Osmanlı bürokrasi sınıfına mensup Mehmet Emin Efendi’nin Orta Asya seyahatini konu alan ve 1878’de yayımlanan *İstanbul’dan Orta Asya’ya Seyahat* adlı eseri bu konuda önemli tespitler içermektedir.

Mehmet Emin Efendi, Orta Asya’da gözlemlediği Türkmen çocukların geleneksel yetiştirme kültürüne uygun biçimde yetiştirildiklerini, toplumun kabullerini ve yasaklarını sözlü kültür ortamında öğrendiklerini belirtir. Bu durumu mensubu olduğu Osmanlı bürokrat sınıfı ile kıyaslayarak Osmanlı’da çocukların çok daha geç yaşta yetişkin hâle gelebildiklerini ifade eder. Bunun nedenini ise çocukların öncelikle haremde kadınlar gibi terbiye gördükten sonra erkekler arasında yeniden terbiye görmeleriyle izah eder (Mehmet Emin Efendi 1986: 57) ve sosyal hayattan izole olmalarına bağlar. Aradaki farkı ise şu sözlerle ifade eder: *“İşte bu yüzden ki, Asya’da on on bir yaşındaki bir çocuk çok iyi bir süvari ve gürbüz bir kahraman olup, bizde ise on sekiz yirmi yaşındaki bir delikanlı, dadısı yanında olmayınca sokağa çıkamaz. Niçin? Çünkü haremde büyümüştür”* (Mehmet Emin Efendi 1986: 59). Mehmet Emin Efendi’nin iki kültür arasında yaptığı bu karşılaştırma, Osmanlı elitinin benimsediği, kaynağını Batı’dan alan ve temeli izole yetiştirmeye dayanan modern çocukluk anlayışının çocuğu korunmaya muhtaç ederek yetişkinliğe geçişini geciktirdiğini ve böyle yetişen çocukların ilerleyen yaşlarında toplumsal uyum sorunu yaşayarak hayata tutunmakta başarısız olduklarını ifade eder.

Aynı toplumsal sınıfa mensup Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı* adlı eserde çocuklarını benzer bir anlayışla yetiştiren dönem İstanbul’undaki “rical ve kibar takımını” eleştirir:

“İsabet-i ayn havfından haremde ve selamlıkta misafirlere gösterilmez. Terbiyesi bozulmamak için daire halkıyla bile temas ettirilmez. Her vakit gördüğü bildiği dayesi, dadısı, lalasıdır. Şayet konakta bir misafir göreceksin olsa hicap eder, sıkılır, kaçar. ‘Buuh!’ diye lalasını korkutur. Süpürge sapına çuha kenarını bağlayıp at gibi üstüne biner. Bahçede koşar, geçerken ayvazın ayağını çeler. Yemek tablasını devirir, güler. Daha bu gibi nice yaramazlıklar yapa yapa büyür, sakallanır. Cinler periler korkusundan geceleri odasında yalnız yatamaz, çünkü hala çocuk kalmıştır” (Ali Rıza Bey 2011: 21).

Terbiyesi bozulmasın diye lalası ve birkaç kişi dışında başka bir insan görmeden, izole büyüdüğü ifade edilen çocuğun yetişkin olmasını beklemek de pek mümkün değildir. Çünkü ilerleyen yaşında dâhil olacağı yetişkin hayatına ilişkin tecrübe edinmekten uzak ve devamlı birileri tarafından korunduğu bir güven ortamında büyütülen kişi, “sakallanma”sına rağmen güvende hissedeceği birilerine bağımlı ve muhtaç hâle gelir. Her türlü olumsuzluktan korunarak büyütülen bu çocuklar, hem psikolojik ve sosyal bakımdan hem de bedenî olarak sokakta oynayan akranlarına kıyasla daha zayıf ve dirençsizdirler. *“Çünkü lalaların, dadıların kucaklarında ve naz ü naim içinde büyüdüklerinden ekserisinin sıhhatleri muhtel olur, nezleden bile ödleri kopar; kansız, çelimsiz, cılız kalırlar. Hatta bazıları tenasüb-i endamdan bile mahrum[dur]”* (Ali Rıza Bey 2011: 21). Bu örnekler, Tanzimat Dönemi’nde değişen çocukluk anlayışı ve çocuk yetiştirme kültürünün dikkat çeken, çeşitli yazarlar tarafından üzerinde durulmuş, düşünülmüş bir konu olduğunu göstermesi açısından son derece önemlidir.

“Değişen çocukluk anlayışı yeni bir yetiştirme kültürünü de beraberinde getirir. Çocukluk anlayışı ve yetiştirme kültüründeki bu ikiliğin doğurduğu çatışma, Tanzimat romanının da ana meselelerinden birisi hâline gelir. Tanzimat yazarları gerek kurmaca gerekse kurmaca dışı eserlerinde bu iki anlayışın ortaya çıkardığı farklı insan profillerini karşılaştırarak yeni neslin yetiştirilmesi sorunsalını ele alırlar. Bu anlamda ekseriyetle romanlardaki ideal tiplerin geleneksel kültüre uygun biçimde yetiştirildikleri, olumsuzlanan tiplerin ise modern kültürle yetiştirildikleri görülür. Tanzimat yazarlarının çoğunlukla çocuk yetiştirme hususunda geleneksel anlayıştan yana tavır takındıkları ve modern çocukluk anlayışı ve yetiştirme kültürünü eleştirdikleri söylenebilir” (Ayaz 2020: 47).

Bu bağlamda Tanzimat romanında yanlış Batılaşmış ya da mirasyedi züppe olarak ifade edilen tipin mevcut durumunun değil de bu tipi ortaya çıkaran modern çocukluk anlayışının ve yetiştirme biçiminin eleştirildiği söylenebilir.

Modern Çocukluk Anlayışının Bir Sonucu: Mirasyedi Züppe Tip

Tanzimat romanları genelde Batılılaşma olgusuyla düşünülmüştür. Bu bağlamda Tanzimat romanı denince ilk akla gelen yanlış Batılılaşan, mirasyedi, züppe olarak anılan tip olur. Ancak bu tipe, gelenekselden moderne bir değişim seyri içinde olan çocukluk anlayışı ve yetiştirme kültürü üzerinden bakıldığında alışılanın ötesinde farklı bir olguyla karşılaşılır. Dönem yazarları, bir olgunun sonucu olarak ortaya çıkmış bu tipi karikatürize edip eleştirmekten öte bunu ortaya çıkaran sebepler üzerinde durmuş ve ‘elem verici’ olarak nitelendirdikleri bu durumu okuyucuya sunmuşlardır. Bu yazıda ele alacağımız iki yazardan biri olan Recaizade Mahmud Ekrem, konunun vahametini ve önemini *Araba Sevdası* adlı eserinin başındaki “Okurlara” başlıklı kısımda şu sözlerle ifade eder: “*Bu yaklaşıma göre Muhsin Bey hikâyesi okurlarca ağlanacak şeylerden görülmüş olduğu hâlde bu Araba Sevdası gülünecek hâllerden sayılsa gerektir. Fakat dikkat olunursa bu ondan elbette daha fazla hüznü, elbette daha çok elem vericidir*” (Recaizade Mahmud Ekrem 2013: 2). Bireysel bir çöküşün konu edildiği bir tiyatro metni olan Muhsin Bey ile karşılaştırılan romanın, toplumsal hayata ve yeni nesle bakan tarafı itibarıyla uyarıcı ve son derece önemli olduğu belirtilmektedir.

Romana bu zaviyeden bakan Mehmet Narlı romanın ele aldığı asıl konunun gençlerin eğitimi olduğunu ifade eder: “*Erken yaşta babasını kaybeden, düzenli bir eğitim alamayan, varlıklı çevrelerde moda olan yeni hayata vurgun bir genç olan Bihruz çevresinde gelişen romanın, genel olarak ‘gençlerin eğitimi’ konusuna dayandığı ortak bir tespittir*” (Narlı 2002: 20). Burada gençlerin eğitilmesi gereğinin örgün eğitimden ibaret olmadığı ifade edilmelidir. Nuran Deniz de diğer alafranga tip olan Felâtun üzerinden konuyla ilgili “*Felâtun Bey’in yaşadığı en büyük problem ve diğer problemlerinin kaynağı yetiştirme tarzıdır. Dolayısıyla babanın yokluğunda, yaşadığı problemlerin sebebi alafranga meşrep olan ve oğlunu da öyle yetiştiren Merakî Efendi’dir*” (Deniz 2008: 115) tespitinde bulunarak babanın oğlunu yanlış yetiştirdiği hususuna vurgu yapar. Handan İnci de Râkım ve Felâtun arasındaki farka ilişkin şu değerlendirmede bulunur: “*Ahmet Midhat iki genç arasındaki asıl farkı alafrangalık noktasında değil, sosyal ve maddi ilişkilerini düzenlerken aldıkları tavırda, cahillik ve düşüncesizlik ile bilgili ve hesaplı olmanın üzerinde toplar*” (İnci 2005: 85). Bu değerlendirmeler de dikkate alındığında romanlarda ele alınan konu, gençlerin yetişkin yaşamına ve içinde yaşayacakları toplumsal hayata hazırlanmayı da ihmal etmeyecek şekilde tam ve doğru bir yetiştirmeye ihtiyaç duyduklarıdır.

Bu çalışma kapsamında ele alınacak diğer yazar Ahmet Midhat, kişinin tanınması için yetiştirdiği ortam üzerinde hassasiyetle durmuş ve farklı eserlerinde bunun önemini ifade etmiştir. “*Bir çocuk nasıl bir yuvada yetişirse kendisi de o yuvanın ahval-i hususiyesine mutabık bir adam olur*” (Ahmet Midhat 2013b: 74) diyen Ahmet Midhat, romanının henüz ilk sayfalarında Felâtun’un davranışlarını anlamının yetiştirdiği ortamı bilmekle mümkün olacağını söyler: “*Felâtun Bey’i güzelce tanımak için kendisinin kökenini görmek elbet gereklidir. Böyle bir kökenden gelen kişinin hal ve tavrı daha kolay anlaşılabilir*” (Ahmet Midhat 2013a: 3). İki farklı yetiştirme sürecine tabi tutulmuş iki gencin karşılaştırıldığı *Bahtiyarlık* romanındaki, “*Bu iki genci karilerimize daha güzelce tanıttirmek için biraz da pederlerinin ahvalinden bahsedelim*” (Ahmet Midhat 2000: 5) cümlesi de bu yaklaşımın bir ifadesidir. Bu bağlamda ele alınacak iki roman olan *Araba Sevdası* ile *Felâtun Bey ve Râkım Efendi*’nin çalışmaya konu kahramanları Bihruz ve Felâtun’un kabiliyetlerine, toplumsal konumlarına ve kişisel özelliklerine geçmeden önce bunun kaynağı olan babalarından ve yetiştirilme biçimlerinden bahsetmek yerinde olacaktır.

Felâtun’un babası Mustafa Merakî Efendi, “*son derece alaturkalıktan, yine son derece alafrangalığa birdenbire sıçramış bir adamdır*” (Ahmet Midhat 2013a: 3). Romanda bu değişimin nedenine dair bir bilgi okuyucuyla paylaşılmaz. Ancak doğru dürüst bir eğitim almamış Felâtun’un karşısındaki “cahil”liği ve romanın bir başka yerinde ifade edildiği üzere “*öyle eğitim görmüş bir adam olmadığı*” (Ahmet Midhat 2013a: 4) dikkate alındığında Merakî Efendi’nin bürokrasiden olmadığı anlaşılır. Ticaretle uğraştığına dair de net bir bilgi olmamakla birlikte “*ayda en az yirmi bin kuruş geliri*” (Ahmet Midhat 2013a: 5) ile ekonomik olarak varlıklı biri olduğu belirgindir. Alafranga yaşayışa olan merakı ise kendisine Merakî takma adını kazandırır. Üsküdar’da güzel konağı, bağı bahçesi olduğu hâlde “*sadece alafranga, yani rahat yaşamak için*” (Ahmet Midhat 2013a: 3) hepsini satın Beyoğlu’na yakın bir mahallede ev yaptırması, bu merakın seviyesini göstermesi açısından yeterlidir. Ekonomik elit zümreye dâhil olduğu düşünülebilecek Mustafa Merakî Efendi’nin Batı’yla ilişkisi biçimsel benzerlikten öteye geçmez. Çünkü onun alafranga yaşamdan anladığı şey kendi ifadesine göre rahat ve gösterişli yaşamdır.

Bihruz’un babası ise romanda ismi verilmeyen, taşıdığı ünvanla anılan bir Paşa’dır. Paşa, on beş yıldır merkezden uzak vilayetlerde valilik yapar. Öldüğünde bıraktığı nakit para, mücevherler, köşk, konak, mağaza, dükkândan (Recaizade Mahmud Ekrem 2013: 15) oluşan mirastan hareketle Paşa’nın bu sürede hatırı sayılır ölçüde ekonomik bir kazanım elde ettiği anlaşılır.³

³ Tanzimat’la yapılan yeni düzenlemeler otoritenin el değiştirmesini engellemenin yanı sıra bürokratlar elindeki servetin dolaşımını da durdurur. Tanzimat’ın ilanıyla birlikte yüksek rütbeli bürokratların servetlerinin hazineye aktarılması uygulamasına son verilir ve böylece birçok bürokrat hatırı sayılı bir servetin sahibi olur (Mardin 1996: 140).

Tanzimat’ın modernleşme yanlısı iki farklı aile tipine mensup bu babalar, Batı yanlısı ekonomik elit zümrenin de ilk neslidir. Bu nesil, ekonomik olanakları sayesinde Batılı yaşam pratiklerini hayatlarına uygulamasalar da yetiştirme biçimleri ve hedef kültürle aralarında ortak bir geçmişin olmayışı nedeniyle bu yaşam tarzını tam olarak içselleştiremezler. Nihayetinde Batı kültürüne dâhil olma çabası yanlış Batılılaşma olarak da ifade edilebilecek olan benzeme düzeyinde kalır. Bu eğreti durumu çocukları lehine gidermek için onları tümüyle Batılı bir anlayışla yetiştirmeyi hedefler ve çocuklarını küçük yaştan itibaren geleneksel kültür ortamından izole bir yaşama tabi tutarlar. Bu izolasyonun ilk aşaması, çocuğun geleneksel kültür ve yetiştirme ortamı olan sokaktan eve çekilmesi; ikincisi ise Batılı bir yetiştirme kültürüne tabi tutulması veya yabancı bir eğitime teslim edilmesidir.

Bu öğretmenler, modern çocukluk anlayışı ve yetiştirme kültüründe önemli bir figür hâline gelir. Öyle ki Batılı tarzda yetiştirilmek istenen çocuk ile ebeveyni arasında bir izolasyon unsuru olur. Bu durum, Tanzimat Dönemi İstanbul’unda o kadar yaygınlaşır ki âdeta bir modaya dönüşür. Cemil Meriç, *Bir Facianın Hikâyesi* adlı eserinde “ayda 600 (veya daha fazla) frank geliri olan her memur, bu paranın birkaç altınını ayırıp, evinde yabancı bir mürebbiye bulundurmaya vazife say[ar]” (Meriç 1981: 137) sözleriyle aktardığı bu durumu “mürebbiyeler saltanatı” olarak nitelendirir.

Tüm bu değişimlerle birlikte ekonomik elit ailelerde çocuk, geleneksel kültürdeki aksine üretim ilişkilerinin dışında tutulduğundan artık kendisinden gücü oranında yardım beklenen, etken biri değil; kendisine yatırım yapılan, edilgen biri hâline gelir. Bu yaklaşımla yetiştirilen kahramanlar, yaşamlarının ilerleyen dönemlerinde bu edilgenlikten kurtulup etken bir kişilik kazanarak kendi yaşamlarının öznesi hâline gelemezler.

Söz konusu yetiştirme anlayışını kurmaca dışı eserlerinde de eleştiren Ahmet Midhat, çocuğun tecrit edilmesini modern çocukluk anlayışının bir tezahürü olarak görür ve buna şiddetle karşı çıkar. Bu anlayışla büyütülen kişilerin tam anlamıyla yetişkin olmalarının yani sosyal hayatta kabul edilip varlıklarını doğru ve sağlıklı biçimde sürdürmelerinin zor olduğunu dile getirir. Çünkü ona göre böyle bir yetiştirme, kişilerin yetişmeden ergen kalmalarına neden olmakta ve onları, hayatlarının ilerleyen dönemlerinde toplumsal yaşama adapte olamamış, başarısız kişilere dönüştürmektedir.

Karsını, kızının doğumu sırasında kaybeden Mustafa Merakî Efendi’nin tek derdi çocuklarını alafranga yaşam biçimine uygun yetiştirmektir. Onun çocuklarını hayata hazırlamak gibi bir amacı ve gayreti yoktur. Kendisi de ileri düzey bir eğitim görmemiş olan Merakî Efendi, “oğlunun okula gidip gelmesini ve Fransız hocasının dahi eve gelip gitmesini bir çocuğun terbiyesi için yeterli görür” (Ahmet Midhat 2013a: 4). Felâtun’un kardeşi Mihriban da bu yetiştirme biçiminden nasibini alır. Kızı piyano öğreysin diye tuttuğu piyano öğretmenine piyano çaldırıp kendisi dinleyen Merakî Efendi yüzünden kızı da dönem kızları için gerekli görülen hiçbir beceriyi kazanamaz (Ahmet Midhat 2013a: 9).

Alafrangalığı yanlış Batılılaşmadan ibaret olan Mustafa Merakî Efendi’nin roman boyunca çocuklarına herhangi bir erdem ya da ahlak öğrettiği görülmez. Bunun da ötesinde eğitimleri için yeterli zannettiği özel dersler sayesinde gayet bilgili olduğunu düşündüğü çocukları karşısında rezil olmamak için susar ya da onları onaylar. Onun yaptığı tek şey, kendisinin tam anlamıyla mensubu olamadığı Batılı kültüre, yetiştirilme biçimleri sayesinde sahip olduklarını düşündüğü çocukları karşısında mahcup olmamak için onları onaylamaktan ibarettir.

“Bu baba ve oğul ve kız ya da kız kardeş üçü bir yerde bulundukları zaman baba oğul şayet Mihriban Hanım’ın bir çiçeğini ya da eldiven giyinişini beğenmeyecek olsalar, kızcağızın üç gün üç gece ağlayacağını bildiklerinden dolayı başına bir çiçek değil, saksıyı giymiş olsa bile çok yakışık aldığına yemin etmeye mecburdular. Felatun Bey ise bir fikrini babası onaylamadığı zaman herifin cahilliğini ortaya koymaktan çekinmediğinden dolayı zavallı adamcağız Felatun adlı oğlu yanında utanmamak için beyefendi her ne görüş ve fikrini belirtse Mustafa Merakî Efendi güya kırk yıldan beri o fikirde, o görüşte bulunuyormuş gibi acele olarak onaylamaya mecburdu” (Ahmet Midhat 2013a: 10).

Araba Sevdası romanının kahramanı Bihruz da yetiştirilme biçimi bakımından Felâtun’a çokça benzer. Nesnelerle örülü dünyası, eğitimsizliği ve hayata dair bilgisizliğiyle Felâtun’un temsil ettiği ergen tipin bir diğer örneğidir. Bihruz, bir valinin tek oğludur ve çocukluğu babasının görev yaptığı yerlere onunla birlikte gitmekle geçer. Bu nedenle bir çocuğun öncelikli olarak edinmesi gereken bilgileri 16 yaşına kadar edinemeyen Bihruz’u 16 yaşında İstanbul’da rüştiyeye veren Paşa, iki yıllık bir görev dönüşünde oğlunu imtihan ettikten sonra diploma almasına gerek görmeyerek “çocuğu kendi arzusu üzerine Babiali kalemlerinden birisine aldır[ır]”⁴ (Recaizade Mahmud Ekrem 2013: 12). Bununla birlikte Bihruz’a Fransızcanın yanı sıra Arapça ve

⁴ Buradaki “aldırmak” ifadesi ilk olarak yozlaşan memuriyeti ifade etse de arka planda paşanın nüfuzunun, Bihruz’un eksik yetiştirilme biçiminin ve bunun sebep olduğu edilgenliğin önemli bir ifadesidir. Mardin’in aktarımıyla Franz von Werner Tanzimat Dönemi’nde yozlaşan memuriyet yapısını şu sözlerle ifade eder: “Devlet memurunun oğlu, tabii olarak yine devlet hizmetine girer. Giriş ve başarı,

Farsça için özel hocalar tutulur. Ancak böyle yoğun bir eğitime alışkın olmayan Bihruz, birkaç ay hevesle gittiği kalemde “*Fransızca bir ibare okuma becerisi kazanamadan ağızdan bellediği bir hayli sözcükler ve tamlamalarla en alafranga genç beylerin tavır, kıyafet, hâl ve hareketlerini taklitte gerçekten büyük bir yetenek göster[ir]*” (Recaizade Mahmud Ekrem 2013: 12-13). Bir müddet sonra kaleme neredeyse uğramaz olan Bihruz’un aldığı eğitim bundan ibarettir.

Felâatun ve Bihruz, akademik anlamda eksik bir eğitim almalarının yanı sıra içinde yaşayacakları toplumsal yapıya da yabancı büyürler. Çocuğun yetiştirilmesinde tüm mahalle sakininin sorumlu ve pay sahibi olduğu geleneksel kültür ortamından uzak bu modern yetiştirme anlayışı, kişilerin hem bilgi edinme hem de sosyal hayata hazırlanma hususunda eksik kalmalarına sebep olmaktadır. Bununla birlikte aile içi iletişimin olumlu örneğine rastlanmayan romanlarda ebeveynlerle çocuklar arasında duygusal bir bağdan söz etmek de mümkün değildir. Felâatun’un, kardeşi Mihriban’la roman boyunca iletişime geçtiği ve onunla arasında bir bağ olduğu görülmez. Bihruz’un annesiyle olan ilişkisi de ancak parasal olarak sıkıştığında ondan yardım istemekten ibarettir. Roman boyunca annesine duyduğu bir saygı, hürmet ya da sorumluluk duygusu yoktur.

Bu ergen tipler karşısında yetişkin, olgun tipin temsilcisi olduğunu söyleyebileceğimiz Râkım ise geleneksel çocukluk anlayışı ve yetiştirme kültürü içinde büyür. İçine doğduğu toplumun bir parçası olarak sosyal yapı içindeki imkânlardan istifade ederek hem iyi bir eğitim alır hem de erken yaşta sorumluluk sahibi olmayı öğrenir ve böylece içinde yaşayacağı sosyal yapının organik bir parçası hâline gelir.

Râkım, bir yaşında babasını kaybeder; annesi ve dadı kalfasının çeşitli işlerde çalışarak kazanabildikleri ile çevirdikleri evde büyür. Bu süreçte Râkım da eğitimini tamamlar. Beş yaşında taş mektebe, on bir yaşında valide ortaokuluna gönderilen Râkım, on altı yaşında oradan mezun olarak Hariciye Nazırlığına girmeyi başarır (Ahmet Midhat 2013a: 13). Annesinin küçüklüğünden beri oğlu için “*bir kere insan içine karıştığını görsem hiç gözüm arkada kalmaz*” (Ahmet Midhat 2013a: 13) sözü yerini bulsa da annesi aynı yıl vefat eder. Bu söz aynı zamanda geleneksel kültürde çocuktan beklenen ortaya koyması bakımından da dikkate değerdir. Râkım da bu bilinçle kendisini yarına hazırlamak gayretiyle çokça çalışarak hayat mücadelesine girer (Ahmet Midhat 2013a: 13-14).

Râkım, kaleme girdikten sonraki dört yıllık süre zarfında çeşitli çevrelerde tanınır ve buralardan dostlar edinir ve kurduğu dostluğun sağladığı imkânlarla gelişimini sürdürür. Arapça dilbilgisini geliştirir ve *Risale-i Erbaa*’yı; Farsçadan *Baharistan*, *Bostan* ve *Gülistan* ile Hafız, Saib ve *Pend-i Attar*’ı okur. Fransızcasını geliştirip Ermeni dostunun kütüphanesinde hukuk, tarih, coğrafya ve Fransız edebiyatından eserler okurken Galata’daki dostundan biyoloji, kimya, fizik öğrenir. Bu yönüyle Râkım’ın yetiştirme süreci evin dışında, farklı mekânlarda, çeşitli kültürel ortamlara mensup insanlarla kurduğu ilişkiler ağı içinde gerçekleşir. Böylece Râkım, geleneksel çocukluk anlayışına uygun olarak erken yaşta sosyal hayata katılır. Toplumun ve ailesinin kendisinden beklediklerini yerine getirir, eğitimini en donanımlı şekilde tamamlar. Çünkü geleneksel anlayışta toplum, “*bir içtimai destek mekanizmasıdır, bir dayanışmadır. Başarıya göre sevgi tezahürü veya usulsüz davranış üzerine kınama, iyiyi ödüllendirme ve övme veya kötüyü yerme ve men etme fiili birlikte yürür*” (Ortaylı 2010: 137). Böylece kişi, içinde yaşayacağı sosyal yapıyla organik bir bağ kurarak ve onun gereklerini öğrenerek büyür.

Mustafa Merakî Efendi’nin eğitimsiz ve alafranga yaşam düşkünü biri olması çocuklarını eksik yetiştirmesinde bir neden olarak görülebilirken yıllarca valilik yapan bir Tanzimat paşasının oğlunun eğitime özen göstermemesi dikkat çekicidir. Bu duruma iki şey sebep gösterilebilir: söz konusu dönemde bir itibar, statü göstergesi hâline gelen çocuk modası ve çocukların Batılı yaşam biçimine uygun yetiştirilmek istenmesi. Her ikisi de bu ebeveynlerin niyetini açıklamaktadır.

Tanzimat Dönemi’ndeki çocuk modası⁵ kişilerin sosyoekonomik durumlarının bir göstergesine dönüşerek ailelerin itibarı çocuklarını bu modaya uydurabilmeleriyle ölçülür hâle gelir. Hatta lüks tüketimin başladığı Lale Devri’nin ardından III. Selim Dönemi’nde bu yönde bir eğilim oluşmaya başlar ve bir yönüyle gösterişçi tüketimden de bahsedilebilir. Öyle ki bazı “*devlet adamı ve zenginler, çok pahalı ve ithal kumaşlar tercih ettikleri gibi, dairelerindeki hizmetlilere de -kendi güçlerini kanıtlamak için- pahalı elbiseler giydir[irler]*” (Orçan 2014: 67). Böyle bir eğilim, Tanzimat’ta yayılmaya başlayan çocuk modasında da kendini gösterir. Bu süreçte Paşa’nın, gücünün ve itibarının göstergesi olarak oğlunu kullandığı düşünülebilir. Öyle ki “*vilayetlerde bulunduğu zaman en büyük zevki –sırmalı giysisi içinde, midilli veya at üzerinde-*

babasının ilişkileri vasıtasıyla daha kolay elde edilir” (Mardin 1996: 140). Benzer bir değerlendirmeyi Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey (2011: 20), “*Vakıa ahvâl-i kâdime iktizasınca bu misilli beylerimizin çoğu sahabet ve asalet sayesinde ikbale nail olurlar*” sözleriyle rical ve kibar takımı olarak nitelendirdiği ekonomik elit sınıfın çocukları için yapar.

⁵ “*İmparatorluğun merkezlerinde Avrupa ile sosyo-ekonomik ilişkilerin gelişmesi ve orta-sınıf olarak adlandırılacak bir zümrenin ortaya çıkması ile birlikte, giyim kuşandan oyuncaklara kadar bir dizi alanda çocuklar için özel ürünler getirilmeye ve satılmaya başlamıştır. Özellikle İstanbul, Selanik ve İzmir gibi Batı ile ticari ilişkilerin görece güçlü olduğu merkezlerde, adeta bir çocuk modası doğmaya başlamıştır*” (Özcan 2011: 35).

arkasında *çifte çifte uşaklarla sokak sokak gezip dolaşmak*” (Recaizade Mahmud Ekrem 2013: 13) olan Bihruz’un yaşamı bir itibar göstergesi olacak şekilde çeşitli nesnelerle donatılır.

Çocuk modasına olan düşkünlük Merakî Efendi’de de kendisini gösterir. Merakî Efendi’nin oğlu ve kızı için en önem verdiği şey, *“Beyoğlu’nda çocuk giysisi olarak her ne ki moda olmak üzere yayılır idiyse herkesten önce onu alıp çocuklarına giydirmektir”* (Ahmet Midhat 2013a: 4). Ebeveynlerin bu yaklaşımı, çocukları babalarının zenginliğinin ve itibarının bir gösterge nesnesine dönüştürür. Merakî Efendi, alafranga kültüre dâhil olduğunu, böyle bir yaşam sürdüğünü göstermenin yolu olarak çocuklarını kullanırken Paşa da merkezî bürokrasi tarafından benimsenen Batılı ideolojiye uygunluğunun bir göstergesi olarak oğlunu kullanır. Giyim kuşamdan günlük pratiklere kadar Batılılaşmanın göstergelerini sunmak onların âdeti bu ideolojiyi benimseme seviyesinin bir ifadesi hâline gelir. Bu, Kemal İnal’ın “nesneleştirme” dediği olgudur. İnal, ebeveynin korumacı tavrının kişiyi hak ve özgürlüklerinden mahrum ederek bir anlamda kimlik ve kişilik kazanması önünde engel oluşturduğunu ifade eder:

“Nesneleştirme, çocuğun bir birey olarak kendi varlığı üzerinde ve kendisi için çeşitli hak ve özgürlükleri açısından kimliğini kurma ve özgürce yaşamaya dayalı düşünce ve pratiklerinin engellenmesini ifade eder. Çocuğun yetişkin gibi özneleşme -kimliğini kazanma, kendini gerçekleştirme (self-realization) vb.- süreçleri, çeşitli nedenlerle (yaşa dayalı ayrımcılık, bilgi ve deneyim bakımından aşağıda tutma, doğal kültürlere yabancılaştırma vb.) ileri sürülen ideoloji ve siyaset yüklü yetişkin mantığında çocuk, çok değişik biçimlerde çeşitli hak ve özgürlüklerden mahrum kılınarak bir nesne konumuna itilir; bilgi, deneyim ve iktidar ilişkileri bakımından nesneleştirilir. Bu durum, yani çocuğun çeşitli açılardan pasif kılınarak çeşitli itaat ilişkileri altına sokulması, nesneleştirme süreci içinde çeşitli dezavantajlara katlanmak anlamına gelir ki, bu dezavantajlar doğal değil, kurgusal ya da yapaydır” (İnal 2007: 93-94).

Babaların çocuk modasına olan bu düşkünlüğü, ilerleyen süreçte Bihruz ve Felâtun’daki gösterişçi tüketimin kaynağını oluşturur. Veblen’in 19. yüzyılın sonlarında yayımlanan *Aylak Sınıfın Teorisi* adlı eserinde ortaya attığı gösterişçi tüketim kavramı, bir toplumdaki belirli bir grubun diğerlerinden ayrılmak için yaptığı tüketim alışkanlıklarını ifade eder. Bu durum, bir anlamda bireyin elit bir zümreye mensup olduğunu göstermek ya da o zümre içinde itibar görmek için zenginliğinin ve makamının tüketim yoluyla dışavurumu olarak ifade edilebilir (Veblen 1995: 68-69). Bihruz ve Felâtun da yaşamları boyunca babalarının kendilerine kazandırdığı bu alışkanlığı sürdürür ve mensubu oldukları zümreyi göstergelerle ifadeye çalışırlar.

Felâtun, ayna karşısına geçerek kendisini Beyoğlu’ndaki terzilerdeki modellere benzetinceye kadar uğraşır (Ahmet Midhat 2013a: 8). Yeni çıkan kitapları alıp, AP (Ahmet-Platon) ile damgalatarak açıp okumaksızın kitaplığına yerleştirir.

Bihruz da tek bildiği şey olan Batılı giyim kuşam ile eğlenceyi devam ettirir. Kaleme gitmediği günlerde, giydiği her şeyin markalı olması gerektiği düşüncesiyle, Beyoğlu’nda ne kadar tanınmış marka varsa gidip oralardan alışveriş yapar (Recaizade Mahmud Ekrem 2013: 138). Bu dönemin öne çıkan gösteriş nesnelerinden olan araba gezintilerine çıkmaktan da geri durmaz.⁶ Bihruz’un bu araba gezintilerinden tek maksadı *“görünmekle birlikte görmek değil, yalnızca görünmek[tir]”* (Recaizade Mahmud Ekrem 2013: 14). Onun niyeti, *“süs ve gösteriş bakımından seyredilen arabalar içinde birinciliği elde etmekten başka bir şey”* değildir (Recaizade Mahmud Ekrem 2013: 17). Benzer bir durum Felâtun için de söz konusudur. Felâtun’un Kâğıthane’yi gezerken tercih ettiği gün *“gezmeğe gitmekten maksat, kıyı, sahrayı, açıklığı, çimenleri, çiçekleri görmekten çok, halkı görmek ya da daha doğrusu halka kendini göstermek”* (Ahmet Midhat 2013a: 8) olduğundan en kalabalık olan cuma günüdür. Râkım ise Kâğıthane gezisi için تنها bir zamanı seçmesindeki maksadı şu sözlerle ifade eder: *“Bir salı yahut çarşamba günü gideriz. O güzel sahralar, çayırlar tenhadır. Bize her güzelliklerini sunarlar. Başka günlerse oraları at ve araba panayırına döner”* (Ahmet Midhat 2013a: 8). Râkım için mesele görünmek ve gösteriş değil var olan güzelliği görmek ve farkına varmaktır. İki farklı yetiştirme biçiminin temsilcisi olan tipler bu konuda da net biçimde ayrılır.

Bunca harcamanın yanında para kazanma ve elindeki varlığı devam ettirme yönünde bir bilgi ya da tecrübeye sahip olmayan bu ergen tipler, babalarından kalan mirası alıştıkları eğlence ve gösteriş yolunda harcayıp tüketirler. Bihruz, öncelikle eldeki nakitleri, dükkânları, Beyoğlu’ndaki mağazaları, Galata’daki bir hanı satar. Elinde kalan Süleymaniye’deki konak ve Küçük Çamlıca’daki köşkü de bu yaşamı sürdürmek için elden çıkarma gayretine girişir. Felâtun da babasından kalan tüm mirası eğlence ve kumar âlemlerinde tüketir. Modern çocukluk anlayışıyla sosyal hayattan ve onun gereklerinden izole yetiştirilen bu tipler, yaşamlarının hiçbir döneminde üretim ilişkisi içinde yer almamış, para ve ekonomi kontrolüne dair herhangi bir tecrübe ve bilgi de edinmemişlerdir. Bu durum da kaçınılmaz olarak onları, kullanmayı ve kontrol etmeyi bilmedikleri bir mirasın tüketicisi hâline getirmiştir. Kendi hatıralarında Tanzimat Dönemi’ndeki mirasyediliğe değinen

⁶ “O dönemde tüketilen lüks ürünlere bakıldığında, hiç kuşkusuz, lüks tüketimin gözde araçlarından birinin arabalar olduğu görülecektir. II. Mahmut’la birlikte sivililerin de araba kullanmalarına izin verildikten sonra, İstanbul’da araba ve fayton modası başlamıştı. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, lüks yaşamın vazgeçilmez aracı olmuştur” (Orçan 2014: 114).

Balıkthane Nazırı Ali Rıza Bey, bunun istisna olarak değerlendirilemeyecek kadar yaygın bir durum olduğunu belirtir:

“İstanbul’un birçok yerli gençleri şehvet duygularına mağlup olup kumar ve eğlence dünyasına dalarak özellikle babalarının sahip olduğu, kargir mağazalar, çiftlikler, hanlar hamamlar, yahılar, konaklar ellerinden çıktı, çoğu sarraflara ve bankacılara intikal ederek ‘Hayriye Tüccarı’ denilen Müslüman kökenli tüccarların çoğu iflas etti. Bugün millet fertlerinin bir kısmı hastanelerde, bir kısmı hapishanelerde, bir kısmı da sefaletin pençesi altında inliyor” (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey 2011: 250).

Geleneksel kültür içinde yetişmiş Râkım ise tam bir hesap adamıdır. Küçük yaşlardan itibaren sürekli çalışarak büyüyen Râkım, para kazanmayı da onu en iyi şekilde değerlendirmeyi de bilir. Nitekim kazandığı paranın yarısını gelecek aylarda harcamak üzere kenarda tutarken diğer yarısını da evlerinin tamiri için kullanır (Ahmet Midhat 2013a: 17). Nuran Deniz, onun bu tavır ve kişiliğindeki altyapının yetişme biçimi olduğunu ifade eder: *“Râkım Efendi de zor şartlarda yetişmiş, zor şartların kendisini olgunlaştırdığı bir kişilik gelişir. Babasızlık Râkım’da evine, ailesine bağlı, her şeyin kıymetini bilen, değerlerine bağlı bir kahraman tipi ortaya çıkarır. Râkım babasızlığına rağmen kendisini çok iyi yetiştirir. Ekonomik problemlerini çalışmakla ve tutumlulukla halleder, çektiği zorluklar onu güçlü bir kişilik yapar”* (Deniz 2008: 153). Bu sorumluluk sahibi ve iktisatlı davranışının yanında sosyal ilişkiler kurmakta mahirdir. Râkım, toplumsal hayatın içinde yetişmenin kendisine kazandırdığı bu tecrübe ve olgunlukla gittiği her yerde güven uyandırır, itibar ve saygı görür. Etrafına *“namuslu, edepli, utangaç, âlim, olgun bir kişi”* (Ahmet Midhat 2013a: 31) olarak görülen Râkım, kızlarına özel ders verdiği Ziklasların ve Matio Ancel adlı Fransız dostunun evinde, tiyatrodan girdiği her locada aynı saygı ve hürmeti görür. Bununla birlikte Râkım, tecrübeye değer veren, toplum içinde duyduğu, gördüğü olaylardan ibret almasını bilen birisidir. Bu sayede toplumsal yapı içindeki olumsuzluklara karşı uyanıktır. Handan İnci (2005: 85), Râkım’ı *“dünyanın bütün hâllerine karşı uyanıktır; insan sarrafıdır”* diye niteler. Felâtun’un kendisine kanıp uğrunda tüm servetini tükettiği ve borca girdiği Polini’yi gördüğünde ondaki yapmacıklığı hemen anlar. Bu konuda Felâtun’u uyarmasına rağmen o, Râkım’ın kendisini kıskandığı için bunları söylediğini düşünerek kulak asmaz.

Hayatlarını idame ettirme ve geçimlerini sağlayabilme kabiliyeti kazandırılmamış, *“müsrifliği asalet ve sahâvet icabından addeden”* (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey 2011: 20) Felâtun ve Bihruz, toplumsal ilişkilerini düzenlemekte ve karşılaşacakları olumsuz kişilere ve durumlara karşı uyanık davranmakta başarısızdırlar. Bihruz roman boyunca sürekli kandırılır ve dolandırılır. Hocası Mösyö Piyer, arkadaşı Keşfi, kayıkçı, herkes Bihruz’u dolandırır. Finn’in deyişiyle *“Bihruz, insanları yalan uydurmaya kışkırtır sanki, öyle ki hizmetçiler, kayıkçılar, kısaca karşılaştığı herkes, gerçekleri değiştirip Bihruz’un duymak isteyeceği kalıba sokar”* (Finn, 1984: 95). Bihruz’u çeşitli şekillerde kandırarak haksız kazanç sağlayan ve onun evindeki konfordan istifade eden Fransızca hocası Mösyö Piyer, dönemin değişen öğretmen/hoca figürünün bir örneğidir. Babasının vefatının ardından Arapça ve Farsça hocaları gördükleri muamele nedeniyle artık derse gelmezken Mösyö Piyer işine devam eder. Çünkü Bihruz’u bir geçim kapısı olarak değerlendirir ve onun arzuladığı şekilde davranır. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, dönemin yabancı mürebbiyelerin bu tavrından şu sözlerle bahseder: *“Muallimlerine gelince; bunlar dahi talebelerinin mizaçlarına hizmet ettikleri hâlde makbul ve aksi takdirde menfur olacaklarını bildiklerinden ücret-i tahsiliyyeyi kaybetmemek için mahdum beyleri sıkmamak ve mizaçlarına hizmet etmek mesleğini ihtiyar ederlerdi”* (Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey 2011: 20). Mösyö Piyer de bu anlayışla öğrencisinin anlamsız ve yersiz isteklerine kimi zaman karşılık vermek istese de Bihruz’dan elde ettiği çıkar nedeniyle bundan vazgeçer.

Keşfi de roman boyunca söylediği yalanlarla Bihruz’u kandırır. Bihruz’un da dâhil olduğu çevredeki herkesçe *“kırk yalan ya da mantör [yalancı] ya da farsör [şakacı]”* (Recaizade Mahmud Ekrem 2013: 159) olarak bilinmesine rağmen Bihruz onun söylediklerine her seferinde inanır. Bunda söylediği yalanların Bihruz’un yaşamayı arzuladığı, romantik Fransız romanlarındaki hadiselerle uygunluğu da etkilidir. Nitekim Bihruz roman boyunca olaylar karşısındaki hâl ve tavrını bu romanlardaki hayata göre biçimlendirir. Çünkü sosyal hayatın gerçekliği yerine ideal olarak benimsediği ve Fransız romanlarından öğrendiği alafranga yaşamı kendi gerçekliği olarak kabul ve taklit eder.⁷

Keşfi’nin söylediği yalanların yol açtığı olay örgüsü içinde kayıkçı da Bihruz’un vapura yetişme telaşından faydalanmak ister. Bihruz, kayıkçının *“bana iki çeyrek ver, vapur Köprü’ye varmadan seni Sirkeci’ye çıkarayım”* (Recaizade Mahmud Ekrem 2013: 176) teklifini, bir kayığın vapurdan önce karşıya geçemeyeceğini düşünmeden kabul eder. Diğer bir seferinde Bihruz, vapurla İzmir’e gideceğini söyleyen Keşfi’yi yakalayıp Periveş’in mezarını öğrenmek için yine aynı kayıkçıya gider ve kayıkçı bu kez de onu İzmir vapuruna götürdüğünü söyleyerek Trabzon vapuruna götürür (Recaizade Mahmud Ekrem 2013: 206-208).

⁷ Detaylı bilgi için bakınız. Hüseyin, Ayaz (2020). Tanzimat Yazarlarının Çocuk Yetiştirme Anlayışı. Doktora Tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 107-112.

Modern çocukluk anlayışıyla yetiştirmenin bir sonucu olarak Felâton ve Bihruz roman boyunca komik durumlara düşer. Romanda cahillikleri, görgüsüzlükleri ve yapmacık tavırlarıyla henüz kişilikleri oturmamış eksik, ergen tipler oldukları açıkça ifade edilir. Ziklas ailesinin kızı Margrit, Felâton’un ergen kalışını “*yaşlı bir çocuk*” (Ahmet Midhat 2013a: 62) ifadesiyle açıkça dile getirirken Bihruz’a dair benzer kanaatler de Periveş Hanım’ın “*Daha pek toy zavallı*” (Recaizade Mahmud Ekrem 2013: 41) sözü üzerine Çengi Hanım’la aralarında geçen diyalogla verilir:

“-*Âdeta budala ayol!..*

-*Biraz hoppaya benzer.*

-*Zıpır derler bunlara zıpır...*” (Recaizade Mahmud Ekrem 2013: 41).

Romanda, modern çocuk yetiştirme kültürü ile tüketim anlayışına dayalı olarak büyütülüp daha sonra bu yaşam biçiminden uzaklaşarak toplumsal yapıya dâhil olabilen tek kişi Felâton’un kardeşi Mihriban’dır. Mihriban, babasının ölümünün ardından komşularının öğütüne uyarak bunu gerçekleştirilebilmiştir. Geleneksel kültür içinde yetişmiş, deneyim sahibi, “*otuz yaşında, akli başında, mektepten çıkmış, âlemin her köşe ve bucağını öğrenmiş bir asker yüzbaşısına varıp*” (Ahmet Midhat 2013a: 130) ardından onun öğütlerini dinleyerek kendisine verdiği eğitimle gelişmiş ve olgunlaşmıştır. Böylece yazar, Mihriban’ın bu değişimi üzerinden modern kültürün yanlış ve eksik yetiştirme biçiminin çözümünü geleneksel kültür olarak işaret eder.

Sonuç

Tanzimat Dönemi genel itibarıyla yönü Batı’ya dönük bir değişim ve dönüşüm süreci olarak kabul edilir. Bu değişim, çocukluk anlayışı ve yetiştirme kültüründe de görülür. Bu dönemde yerleşik geleneksel çocukluk anlayışının yanında kaynağı Batı olan modern çocukluk anlayışı da toplumsal yaşamda yayılım gösterir. Modern anlayışın ortaya çıkardığı yetiştirme kültürü ve sonuçları da dönem yazarlarının romanlarında işledikleri önemli bir konu hâline gelir.

Dönem romanlarında yanlış Batılılaşmış, alafranga ya da mirasyedi tipler arasında öne çıkan iki isim Felâton ve Bihruz üzerinden modern çocukluk anlayışı ve yetiştirme kültürüne yapılan eleştiriler değerlendirilmiş ve buna alternatif olarak sunulan geleneksel çocukluk anlayışı ve yetiştirme kültürü de Râkım üzerinden ele alınmıştır.

Babaları tarafından hayatla aralarında izolasyon uygulanmış bu tipler hayatlarının erken dönemlerinde sorumluluk almamış, tam bir akademik eğitim görmemiş, değerler eğitiminden yoksun yetiştirilmiş ve amaçsız kişiler hâline getirilmiştir. Bu nedenle hayatlarının devamında akademik ve sosyal başarı göstermek bir yana ellerinde hazır buldukları konum ve imkânı korumayı da başaramazlar. Bu durumun sorumlusu da Batı’yla ilişkisi taklit seviyesinde kalmış, çocuklarını içinde yaşayacakları hayata hazırlamak gayreti göstermeyen, onlara bir kimlik-kişilik kazanma fırsatı vermeyen, yanlış yetiştirme kültürüne kapılmış ebeveynlerdir. Babasını bir yaşında yitiren Râkım ise geleneksel anlayışla, sosyal hayatın içinde, toplumsal yapının sunduğu imkânları kullanarak kendisini hem akademik anlamda hem de dâhil olacağı toplumsal yaşama uygun biçimde yetiştirir.

Tüm bunlarla birlikte Tanzimat romanı, Batı’ya öykünen ebeveynin yanlış ve eksik yetiştirdiği, bu nedenle kimliğini ve kişiliğini bulamayan ve bu yüzden ergen kalanlarla; doğru ve isabetli yetiştirilen, yetişkin kimlik ve kişiliği kazanarak kendi varoluşunu gerçekleştiren ve böylece toplumda yer edinebilenlerin yani olumlu ve olumsuz örnekleriyle Tanzimat neslinin anlatısıdır.

Yazarların Katkı Düzeyleri: Birinci Yazar %100.

Etik Komite Onayı: Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Finansal Destek: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Ahmet Midhat (2000). *Bahtiyarlık*, (Haz. Nuri Sağlam). Ankara: TDK Yayınları.

Ahmet Midhat (2013a). *Felâton Bey ve Râkım Efendi*, (Haz. Zuhâl İbîdan). İstanbul: Kapı Yayınları.

Ahmet Midhat (2013b). *Peder Olmak Sanatı*, (Haz. Gizem Akyol). İstanbul: Dergâh Yayınları.

Ayaz, Hüseyin (2020), *Tanzimat Yazarlarının Çocuk Yetiştirme Anlayışı*. Doktora tezi. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Balıkhan Nazırı Ali Rıza Bey (2011). *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, (Haz. Ali Şükrü Çoruh). İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Bumin, Kürşat (1983). *Batı’da Devlet ve Çocuk*. İstanbul: Alan Yayıncılık.

- Deniz, Nuran (2008). *Tanzimat Romanında Babasız Kahramanlar*. Yüksek lisans tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duymaz, Ali (1999). “Dede Korkut Kitabı’nda ve Alplığa Geçiş ve Topluma Katılma Törenleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Belleten*, C. 46, S. 1, s. 39-50.
- Ergin, Muharrem (2011). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Finn, Robert P. (1984). *Türk Romanı*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Heywood, Colin (2003). *Baba Bana Top At!* (Çev. Esin Hoşsucu), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- İnal, Kemal (2007). *Modernizm ve Çocuk*. Ankara: Sobil Yayıncılık.
- İnci, Handan (2005). “Felatun Bey’i Tanır mısınız?”, *Kitaplık*, S. 83, s. 81-85.
- Mardin, Şerif (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mehmet Emin Efendi (1986). *İstanbul’dan Orta Asya’ya Seyahat*, (Haz. R. Akdemir), Ankara: KTB Yayınları.
- Meriç, Cemil (1981). *Bir Facianın Hikâyesi*. İstanbul: Umran Yayınları.
- Narlı, Mehmet (2002). “Araba Sevdaları”, *Türkbilig*, S. 4, s. 19-28.
- Orçan, Mustafa (2014). *Osmanlı’dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*. İstanbul: Harf Eğitim Yayıncılığı.
- Ortaylı, İlber (2010). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Oy, Aydın (1979). “Dede Korkut Kitabında Kahramanların Ad Almaları”, *Türk Dili*, S. 99, s. 150-152.
- Öztan, Güven Gürkan (2011). *Türkiye’de Çocukluğun Politik İnşası*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Recaizade Mahmud Ekrem (2013). *Araba Sevdası*, (Haz. Tamer Erdoğan). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Şentürk, Ahmet Atilla (2002). *XVI. Asra Kadar Anadolu Sahası Mesnevilerinde Edebi Tasvirler*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Şimşek, Murat (2012). “İslâm Hukuku ve Pozitif Hukuk Açısından Çocukta Ceza Ehliyeti”, *İnsan ve Toplum*, C. 2, S. 3, s. 139-164.
- Tan, Mine (1989). “Çağlar Boyunca Çocukluk”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C. 22, S. 1, s. 71-88.
- Veblen, Thorstein (1995). *Aylak Sınıf*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası.
- Yerasimos, Marianna (1993). *Toplumsal Tarihte Çocuk*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.